

چند ایراد روش شناسانه

● علی اصغر سیدآبادی

- نام کتاب: شان و پروانه
- نویسنده (به کوشش): حسین حداد
- ناشر: محراب قلم
- چاپ اول: زمستان ۷۷
- تعداد صفحات: ۴۳۲
- تیراژ: ۳۳۰۰ نسخه
- بهاء: ۱۳۰۰ تومان

● از سال ۱۳۰۶ تا ۱۳۴۶ در منابع مورد تحقیق ما هیچ گونه شعر مذهبی ویژه کودک و نوجوان به ثبت نرسیده است. ولی از سال ۱۳۴۶ تا ۱۳۵۸ در هر سال تعداد اندکی از این نوع شعر به چشم می خورد. از سال ۱۳۵۹ به بعد، با پیروزی انقلاب اسلامی و حضور شاعران جدید کودک و نوجوان، حرکت سرایش شعر مذهبی شتاب گرفت؛ گرچه به زعم کارشناسان و صاحب نظران تا رسیدن به قله شعر ناب مذهبی فاصله ای بسیار وجود دارد.

● آنچه بین سالهای ۱۳۰۶ تا ۱۳۴۶ در منابع وماخذ مورد تحقیق به عنوان شعر مذهبی کودک و نوجوان به ثبت رسیده، همگی متعلق به ادبیات کلاسیک و متون کهن ایران زمین است.

● عمده ترین شعرهای چاپ شده در سالهای ۱۳۰۶ تا ۱۳۴۶ از سعدی، فردوسی، نظامی و مولوی است. تحقیق کامل در زمینه متون کهن و استخراج همه شعرهایی که در موضوع این کتاب می گنجد، فرصتی بیشتر را می طلبد.

● اولین شعر مذهبی ثبت شده در این تحقیق شعر «خدا» سروده پروین دولت آبادی در سال ۱۳۴۶ است و پس از آن شعر «دعای سال» اثر شاعر بزرگ ادبیات کودکان محمود کیانوش در سال ۱۳۴۹ است.

● در این کتاب حدود سیصد و پنجاه شعر مذهبی با موضوع های مختلف ضبط شده است. افزون بر این، ماخذ بیشتر

کودک و نوجوان. وی هم چنین «تهیه فهرست موضوعی شعرها، گزینش کیفی اولیه و تقلیل اشعار به نصف شعرهای گردآوری شده و گزینش کیفی نهایی توسط استاد بنام ادبیات کودک آقای «مصطفی رحماندوست» را بخشی از مراحل تحقیق خود عنوان کرده است.

محقق هم چنین نکاتی را درباره نتایج و روش تحقیق خود یادآوری کرده که ذکر آنها خالی از لطف نیست:

● در نگاه اول اگرچه به ظاهر تعداد شعرهای مذهبی سروده شده در طی این هفتاد سال قابل توجه به نظر می رسد، ولی فقر شعر در بسیاری از موضوع های دینی آشکار است؛ طوری که برای مثال محققان حتی یک شعر درباره عدل خداوند، ضبط نکرده اند. عمده ترین شعرهای سروده شده درباره خداوند، امام علی، واقعه کربلا، روز عاشورا، امام زمان (عج) و نماز است. در مورد بسیاری از ائمه، یکی - دو شعر بیشتر ضبط نشده است.

● تعداد شعرهای مذهبی برای گروه های سنی پایین تر نیز بسیار کم است؛ چنان که تعداد شعرها در گروه سنی الف و ب اصلاً قابل بحث نیست. حجم عمده این شعرها به گروه سنی «د» اختصاص دارد.

۱. «حسین حداد» از معدود کسانی است که در حوزه ادبیات کودک و نوجوان، دغدغه کارهای تحقیقی دارد و تاکنون آثار متعددی در این زمینه از خود به جای گذاشته است. صرف حضور در این عرصه، جفا از هر نوع محصولی که به بار آورده باشد و با هر درجه از اعتبار، قابل تقدیر است و جسارت و شهامت و زحمات آقای حداد در پیمودن این راه سخت و دشوار ستودنی.

۲. کتاب «شان و پروانه» به گفته فراهم آورنده آن حسین حداد، برگزیده هفتاد سال شعر مذهبی کودک و نوجوان است و سی و پنجمین تحقیق گروه مطالعه و تحقیق در زمینه هنر و ادبیات که تلاش گروهی به مدت یک سال و نیمه صرف تدوین آن شده است.

۳. بررسی زیبایی شناسانه چنین اثری بیش از آن که نقد کتاب «شان و پروانه» باشد، نقد آثار شاعران مختلفی خواهد بود که شعری در این مجموعه دارند.

۴. انگیزه های تدوین کتاب از دید محقق عبارتند از: الف) فراهم آوردن شعرهایی به مناسبت های ملی و مذهبی برای معلمان، مربیان تربیتی و اولیا ب) پرکردن جای خالی تحقیقی جامع در زمینه شعر مذهبی

دین. در حالی که نماز یا روزه جزو فروع دین، به حساب می‌آیند. در فهرست تفصیلی نیز همین مشکل به چشم می‌خورد. مثلاً اصول دین و فروع دین دو موضوع جداگانه‌اند، اما زیر مجموعه‌های این دو خود موضوعاتی جداگانه تلقی می‌شوند. در برخی موارد، نیز موضوعات، به موضوعاتی بسیار ریزتر تقسیم شده‌اند و در برخی موارد تقسیم بندی کلی است. همچنین در خیلی از موارد، تقسیم‌بندی اشکال دارد و موضوعات با هم تداخل دارند، مثلاً آیا قدرت خدا می‌تواند با وصف خدا یکی شود و از این دست نکته‌ها بسیار است که هر چند در ظاهر شاید «موازاست کشیدن» جلوه کند، اما در اثری تحقیقی می‌تواند نشانه‌هایی باشد از عدم رعایت ویژگی‌های اصلی یک تحقیق. با همین نکته‌ستجی اگر در مقدمه گردآورنده نیز دقت کنیم مواردی از این دست خواهیم یافت. مثلاً گردآورنده محترم در جایی از مقدمه می‌نویسد: «تعداد شعرهای مذهبی برای گروه سنی پایین نیز بسیار کم است.» بیان این جمله در اظهار نظری معمولی شاید چندان اشکالی نداشته باشد، اما این جمله فاقد دقت محققانه است. همان طور که می‌دانیم «کم» یا «زیاد» واژه‌هایی تعبیر پذیرند و در چنین مواقعی به کار بردن آنها راه به جایی نمی‌برد. آیا محقق محترم از تعداد استاندارد شعرهای مذهبی برای گروه سنی پایین که خود گروه سنی پایین هم واژه‌های دقیق نیست، اطلاع دارد که از نسبت کم یا زیاد آن مطلع باشد؟ به بیانی دیگر، این کم یا زیاد نسبت به چه رقمی سنجیده شده و چقدر است؟ یکی از ویژگی‌های تحقیق، استفاده از متغیرهای کمی به جای کیفی است و حتی وقتی قرار است متغیری کیفی سنجیده شود، از متغیرهای جایگزین استفاده می‌شود.

نکته دیگری که از زاویه روش‌شناسانه بر این اثر مرتب است و قبلاً هم به آن اشاراتی شد، عدم ارائه معیارها و ملاک‌های گزینش است. شعرها بر چه اساسی گزینش شده‌اند؟ در یک اثر تحقیقی، ملاک‌های گزینش باید به گونه‌ای باشد که در صورت به کارگیری این ملاک‌ها توسط محققان دیگر، همان نتایج، البته با اندکی خطابه دست آید و این ویژگی «روایی» تحقیق نام دارد.

در این اثر، از چنین ملاک‌هایی خبری نیست، و انتخاب بر اساس ملاک‌های ذهنی محقق و مشاوران وی صورت گرفته است. البته شاید هم این ملاک‌ها مکتوب شده و لزومی به ارائه آن در کتاب احساس نشده باشد که در این صورت، چاپ آن ضروری به نظر می‌رسد. هم چنین در هیچ جای کتاب اشاراتی به این ملاک‌ها نشده است، در حالی که حداقل می‌بایستی در مراحل تحقیق، اشاراتی به تدوین آن‌ها می‌شد.

عیب می‌جمله بگفتی، هنرش نیز بگویی

همان طور که در ابتدای نوشته عنوان شد، بنانداریم زحمات آقای حلد را ندیده بگیریم. «نان و پروانه» به رغم ایرادهایی که به بعضی از آنها اشاره شد، حسن بزرگی دارد و آن همت و تلاشی است که متون هفتاد سال گذشته را کاویده و به سلیقه خود، برگ‌هایی از این هفتاد سال را به عنوان یادگار به ما ارائه کرده است. این همت، ستودنی است و امیدواریم که در آثار بعدی، همت و تلاش با ارزش ایشان به قواعد و ابزارهایی علمی‌تر مجهز شود.

تقسیم‌بندی محقق در دو فهرست این کتاب معلوم نیست بر چه ملاک‌هایی صورت گرفته است.

این کتاب را اگر اثری تحقیقی بدانیم از اشکالات روش‌شناسانه رنج می‌برد.

این کتاب، اگر آن را اثری تحقیقی بدانیم از اشکالات روش‌شناسانه رنج می‌برد. گردآورنده محترمی به رغم صرف وقت و توان زیاد، از به کار بستن روش‌های متناسب غفلت کرده و شاید خود نیز به این امر واقف بوده که خواسته نواقص روش‌شناسانه تحقیق خود را با توسل به افراد و کارشناسان زبده‌ای چون آقای رحماننوست جبران کند، در حالی که اعتبار یک تحقیق به تناسب و اعتبار روش‌های آن بستگی دارد، نه اعتبار افراد. نخستین اشکال روش‌شناسانه‌ای که به این اثر وارد است، تعریف نادقیق مفاهیم است. در این کتاب، با مفاهیمی روبرو هستیم، که می‌تواند تعبیرهای متفاوتی داشته باشد؛ یکی از اساسی‌ترین مفاهیم مورد نظر این کتاب «شعر مذهبی کودک و نوجوان» است.

شاید محقق محترم این تعریف را بدیهی انگاشته و فکر کرده‌اند معنای آن نزد همگان یکسان است، در حالی که چنین نیست. مثلاً آموزه‌های اخلاقی مذهبی آیا در تعریف ذهنی گردآورنده از شعر مذهبی گنجانده شده است؟ با بررسی اجمالی شعرها به نظر نمی‌رسد که رویکردهای اخلاقی گریزانه نیز مدنظر بوده باشد؛ چرا که در غیر این صورت، شعرهای دیگری هم باید به این کتاب اضافه می‌شد. البته این نکته فقط در آموزه‌های اخلاقی مذهبی خلاصه نشده، رویکردهای دیگر را نیز در برمی‌گیرد که ضعف اساسی به عدم ارائه تعریفی دقیق و مدون از سوی گردآورنده باز می‌گردد.

از همین زاویه، تقسیم‌بندی محقق محترم نیز قابل تامل است. در فهرست اجمالی کتاب، شعرها به ۹ بخش تقسیم شده‌اند که عبارتند از: اصول دین، توحید، عبادت و دعا، قرآن کریم، نبوت، معاد، امامت، نماز و مقدمات آن، ماه رمضان و موضوع‌های دیگر.

در فهرست تفصیلی نیز هفتاد و هشت موضوع ذیل بخش‌های فوق آمده که برخی از آنها عبارتند از: اصول دین، فروع دین، خداوند، وجود خدا، هستی از خداست، نشانه‌های خدا، آفریده‌های خدا، وصف خدا، راه خدا، قدرت خدا، و... معلوم نیست، که این تقسیم‌بندی بر اساس چمعیاری صورت گرفته است. مثلاً در فهرست اجمالی، اصول دین و توحید نسبت کل به جزء دارند و هم‌چنین نبوت و معاد و امامت با اصول

حسن بزرگ این کار کاویدن متون هفتاد سال شعر کودک است.

یکی از ویژگی‌های تحقیق استفاده از متغیرهای کمی به جای کیفی است.

شعرهایی که در متن نیامده در پایان ذکر شده تا اولیا و مریبان و دیگر مخاطبان در صورت نیاز بتوانند به آنها دسترسی پیدا کنند. این کار باعث شده که کتاب حاضر از محسنات یک کتاب مرجع نیز برخوردار باشد.

● بیان این نکته ضروری است که در انتخاب شعرهای متن به دلیل نبود تناسب در شعرهای مربوط به هر موضوع و ضعف و قوت تکنیک و یا محتوای آن‌ها، در مضیقه بسیار بوده‌ایم. به همین دلیل، تعداد شعرهای اختصاص یافته به هر بخش یا موضوع از قاعده خاصی پیروی نکرده است.

گزینش شعر یا اثری تحقیقی

نخستین سوال در مواجهه با این کتاب، از منظر روش‌شناسانه، آن است که این کتاب حاصل کوششی محققانه است یا گزینشی معمولی از نوع برگزیده‌های موجود در بازار؟ گردآورنده مدعی است که این کتاب حاصل کوششی محققانه است. برای روشن شدن پاسخ سؤال مان، باید به سوال دیگری پاسخ دهیم. ویژگی‌های اثر تحقیقی چیست؟

مهم‌ترین ویژگی یک اثر تحقیقی، روشمند بودن آن است. در واقع، تحقیق، کوششی روشمندانه برای رسیدن به نتیجه است. روش نیز مجموعه قواعدی است که برای بررسی و پژوهش واقعیت به کار می‌رود.